

על נחיצותם של השופטים ועשיית הצדק לקיומה של החברה

פרופ' יעקב נאמן, שר המשפטים

מינוי השופטים

פרשת שופטים עוסקת במוסדות השלטון של החברה. הפרשה פותחת במינוי השופטים: **"שֹׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֵּן לָךְ בְּכָל שַׁעֲרֵי אֲשֶׁר ה' אֱלֹקֶיךָ נָתַן לָךְ לְשִׁבְטֶיךָ, וּשְׁפָטוּ אֶת הָעָם מִשְׁפַּט צֶדֶק"** (דברים ט"ז, יח), וההשוואה בין הוראה זו להוראה בדבר מינוי של המלך היא מעניינת. על מינוי המלך נאמר: **"כִּי תָבֹא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹקֶיךָ נָתַן לָךְ וַיִּרְשֶׁתָּה וַיִּשְׁבַּתָּה בָּהּ, וְאָמַרְתָּ אֲשִׁימָה עָלַי מֶלֶךְ, כְּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבוֹתַי, שׁוֹם תִּשִׂים עֲלֶיךָ מֶלֶךְ..."** (דברים י"ז, יד-טו). בניגוד להוראה זו, המלמדת שמינוי של המלך אינו הכרחי, ולמעשה הוא תלוי ומותנה ברצון העם, ההוראה הנוגעת למינוי השופטים היא קטגורית, ללא כל סייג, ואין קיומה מותנה ברצון העם.

רבנו בחיי (ספרד, המאות הי"ג-י"ד) עומד בלשונו הפיוטית על נחיצותם של השופטים לקיומה של החברה: **"דרכיה דרכי נועם וְכָל נְתִיבוֹתֶיהָ שְׁלוֹם"** (משלי ג', ה). שלמה המלך עליו השלום הודיענו בפסוק זה כי יסוד התורה ועיקרה - שלום, וכן מצינו עיקר בריאתו של עולם שהוא השלום... וידוע כי השמים נבראו תחילה, ונקראו "שמים" לפי שהם אש ומים, והנה שני הפכים, לא ייתכן זיווגם והתחברותם כי אם על ידי השלום, הוא שכתוב: **"עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרְמוֹי"** (איוב כ"ה, ב)... והלא דברים קל וחומר: ומה במקום שאין איבה ותחרות צריכים שלום, במקום שיש איבה ותחרות לא כל שכן? והעניין כי לשון **"עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרְמוֹי"** הוא כולל שלום השמים בעצמם, הנבראים והמיוסדים מאש ומים... הא למדת שהשלום קיום העולם. וכשם שהשלום קיום העולם כן המשפט קיום השלום, שאלמלא המשפט היו הבריות גוזלין וחומסין והורגין זה את זה ולא היה העולם מתקיים, ועל ידי המשפט הוא מתקיים, שכן דרשו רבותינו זיכרונם לברכה: **"על שלושה דברים העולם עומד - על הדין ועל האמת ועל השלום, שנאמר (זכריה ח', טז): 'אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם'"** (אבות, פרק א משנה יח), לפי שהשופטים מעמידים השלום שכל העולם כלו תלוי עליו, ועל כן נצטוונו מן התורה למנות בית דין בכל שער ושער.

שלושה דברים העולם עומד - על הדין ועל האמת ועל השלום, שנאמר (זכריה ח', טז): 'אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם'" (אבות, פרק א משנה יח), לפי שהשופטים מעמידים השלום שכל העולם כלו תלוי עליו, ועל כן נצטוונו מן התורה למנות בית דין בכל שער ושער.

התורה מורה כי על השופטים לפעול בצדק: **"ושפטו את העם משפט צדק; לא תטה משפט, לא תכיר פנים, ולא תקח שחד, כי השחד יעור עיני חכמים ויסלף דברי צדיקים. צדק צדק תרדף"** (דברים טז, יח-כ). לכאורה הוראה זו מופנית אל השופטים, אולם המלבי"ם (הרב מאיר וייזר, מזרח אירופה, המאה הי"ט) סבור כי הוראה זו מופנית אף לוועדת המינויים של השופטים; עליה לבחור בשופטים שלמיטב הכרתה יפעלו בצדק:

ושפטו את העם משפט צדק; לא תטה משפט' - לפי הפשט, הוא אזהרה אל השופטים שישפטו צדק ולא יטו משפט בדיני ממונות לצד של אחד מן הבעלי דין לזכותו או לחיבו ולא יכירו פנים בעת הדין. אולם באשר כל אזהרות אלה מיותרים [כן במקור], שכבר אמר 'ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו... לא תכירו פנים' (דברים א', טז-יז), וכן מה שכתוב 'לא תטה משפט' כבר הזהיר [על כך]. ועל כן פירוש שרמקז גם כן אזהרה על מינוי הדיינים שיבחרו שופטים שיוודעים בהם

שישפטו משפט צדק, ובעת בחירת השופטים לא יטו משפט לבחור בקרוביהם או באנשים שמצאו חן בעיניהם. 'ולא תכיר פנים' לבחור לשופט מצד שהוא עשיר או מצד שתרחס עליו מצד עניו ותמנה אותו כדי שימצא פרנסתו.

כפיפות השלטון לחוק

אף בנוגע למלך, התורה מציינת את מחויבותו לחוק ולמשפט: **"והיה כשבתו על כסא ממלכתו, וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר, מלפני הכהנים הלויים: והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו, למען ילמד ליראה את ה' אלקיו לשמר את כל דברי התורה הזאת ואת החקים האלה לעשתם"** (דברים י"ז, יח-יט). התורה בחוכמתה אף נותנת דעתה לחטא הגאווה שהמלך עלול לחטוא בו ומציינת שהיהרהר עלולה להביא לקץ שלטונו, כפי שאכן לימדה ההיסטוריה לא אחת. מחויבותו של המלך לתורה, ובכללה יראת השמים שלו, היא שתמנע את גאוותו: **"לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאלו למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל"** (שם, שם, כ).

אחריות חברתית של מנהיגי הציבור

ומכאן לפרשת עגלה ערופה המלמדת על האחריות החברתית הרבה המוטלת על מנהיגי הציבור לפי התורה. בסיומה של הפרשה נאמר כי אם נמצא אדם מת, על הזקנים והשופטים למדוד איזו עיר היא הקרובה למקום הימצאותו. על זקני אותה העיר מוטל לקחת עגלת בקר שלא עלה עליה עול, לערוף אותה בנחל איתן הסמוך לעירם ולומר - בנוכחותם של הכהנים המצויים אף הם להשתתף בטקס זה: **"ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו. כבר לעמך ישראל אשר פדית ה', ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל, וכבר להם הדם"** (דברים כ"א, ז-ח).

הברייתא בתלמוד שואלת: **"ומי על לבנו עלתה שביט דין שופכינ דמים?"** (סוטה מו"ע"ב), ומשיבה: **"אלא, לא בא לידניו [המת] ופטרנוהו בלא מזונות, ולא ראינוהו והנחנוהו בלא לוויה"**. על המנהיגים לעשות אפוא חשבון נפש אם לא הייתה במקומם חברה שבה אדם לא מקבל תמיכה כלכלית וחברתית. רש"י, ברוב רגישותו, מסביר שהתמיכה הכלכלית נדרשת לא בהכרח לשם מניעת אדם מחרפת רעב, אלא לשם מניעת הידרדרותו לפשיעה: **"שפטרנוהו בלא מזונות והוצרן ללסטם את הבריות ועל כן נהרג"**. הרמב"ם סבור שהזקנים אף צריכים לעשות חשבון נפש בנוגע לתקינות ולבטיחות של הזדרכים בעירם: **"זוקני העיר ההיא מעידים עליהם השם שהם לא התרשלו בתיקון הזדרכים ובשמירתם ולתייר כל שואל דרך, כמו שבא הפירוש בדברי רז"ל, ולא נהרג זה מפני ששכחנו התיקונים המוללים, ואנחנו לא נדע מי נהרג"** (מורה הנבוכים, חלק ג, פרק מ).

דברים אלה צריכים להיות לנגד עיניהם של מנהיגי הציבור ולשמם תמרוז אזהרה על כובד האחריות המוטלת עליהם לדאוג לכל צורכי הציבור. במיוחד יפים הדברים בימים אלה - כשציבור רחב חש שלא דואגים לצרכיו ולקיומו.

מה בפרשה

בפרשת שופטים ממשך משה רבנו את הנאום שנשא בפני העם לפני מותו. הוא מפרט ומבהיר מצוות הנושאות אופי ציבורי שהעם יתחייב בהן עם הכניסה לארץ. חלקה הראשון של הפרשה מוקדש להקמתה של מערכת המשפט ואכיפת החוק. נקבעים בו עקרונות בדבר הגינות ההליך המשפטי, ובראשם האיסור לקחת שוחד, דרכי חקירת העדים ועליונות הסנהדרין – הערכאה העליונה היושבת בלשכת הגזית שבבית המקדש בירושלים. בחלק הבא הפרשה מתמקדת בדרכי מינויו של המלך ובחובות המוטלות עליו "לבטתי רום לבבו מאחיו" (דברים י"ז, כ). לאחר מכן משה מתמקד במעמד של בני שבט לוי, בזכויותיהם ובמתנות הכהונה והלוויה שיש לתת להם. בהמשך משה עובר לאיסורים שנועדו להרחיק את העם מהשפעות מיסטיות של מכשפים, בעלי אוב, ידעונים ונביאי שקר, בצד החובה להישמע להוראות נביאי האמת. כמו כן, משה קובע עקרונות בדין הפלילי של הרוצח, רוצח בשגגה ועדי שקר. סיומה של הפרשה מוקדש לדיני המלחמה ולאחריות מנהיגי הציבור למנוע מעשי הרג בשטח הנתון לשיפוטם או בסמוך לו.

קריאה שנייה - על השוחד ועל העיוורון

דבורה אביב¹, עורכת דברי הכנסת

בפרשתנו קובעת התורה כיצד יש לנהל משפט בצדק וביושר: "לא תטה משפט לא תכיר פנים ולא תקח שחד כי השחד יעור עיני חכמים ויסלף דברי צדיקים" (דברים ט"ז, ט).

תחילתו של הפסוק אוסרת להטות את הדין, כלומר לזכות את החייב ולחייב את הזכאי, ואחריתו אוסרת לקחת שוחד גם כאשר הדיין רוצה להכריע את הדין לפי האמת. אם הדיין מקבל שוחד, אף אם ירצה לא יוכל לדון דין אמת, שהרי "השחד יעור עיני חכמים ויסלף דברי צדיקים".

חכמים נזהרו מאוד בלקיחת שוחד, כפי שמדגים הסיפור המובא בתלמוד בבלי (כתובות קה"ב):

ר' ישמעאל בר' יוסי היה לו שדה, והוא מסרו לאריסות. בכל ערב שבת היה האריס מביא לו סל של פרות מן השדה. פעם אחת הקדים והביא לו את הסל ביום חמישי. אמר לו: מה

ישמעאל בר' יוסי לא לקח שוחד, וכדי להתרחק מנותן השוחד פסל את עצמו מלדון אותו, ואף על פי כן השפיע עליו רצונו של האריס להיטיב עמו ומחשבתו התגלגלה מאליה להפך בזכותו. זהו העיוורון שהשוחד גורם – כשם שהעיוור אינו מסוגל לראות אור יום כך מקבל השוחד אינו מסוגל לראות את אור האמת.

במצוות החוק - פרשת עגלה ערופה: על האחריות המיניסטריאלית של מנהיגי ציבור

ד"ר יניב רונן, מרכז המחקר והמידע

סמכותם. נראה שההבדל בין שני ההסברים לשבועה זו מקורו בנסיבות החיים השונות שבמסגרתן פעלו חכמי בבל וחכמי ארץ ישראל - גישה של מנהיגי קהילה אוטונומית בתוך מדינה זרה, לעומת גישה של מנהיגים ריבוניים. חכמי בבל היו מנהיגי קהילה אוטונומית בתוך מדינה זרה, ומשום שאכיפת החוק בדיני נפשות הייתה מסורה בידי השלטון הזר הם לא יכלו לנקוט הליכים פליליים נגד עבריינים שחיו בקרבם. לפיכך, הכלים העיקריים למניעת עבריינות שהיו בידיהם, היו כלים של תמיכה חברתית, כמו הכנסת אורחים ויחס טוב לכל הבא מן החוץ. לעומתם, חכמי ארץ ישראל שימרו בתודעתם את קיומה של הריבונות היהודית ואת היכולת להכריע בדיני נפשות, ולכן הכירו באחריות המנהיגים הנובעת מרפיון באכיפת החוק. לכן הם סברו ששבועת הזקנים הייתה על כך שלא הסתובב ביניהם עבריין מועד שיכול היה לנצל את הפרצות בחוק, או את רכות לבם של השופטים, כדי לחמוק מן הדין.

בימינו אנו, במדינת ישראל הריבונית, יכולים אנו לקבל את שני נוסחי השבועה, ושניהם רלוונטיים באותה מידה.

לפני כמה שנים רעשה הארץ בשל רצח הנערה מעיין ספיר על-ידי נער שהיה בחופשה ממוסד ואשר היה מוכר לרשויות הרווחה ולרשויות אכיפת החוק. יש שיראו את המקרה כתוצאה של הזנחת הטיפול בעבריין מועד, כגרסת הירושלמי, ויש שיראו אותו כתוצאה של הפקרת נערה ברחובה של עיר, כגרסת הבבלי. שתי הפרשנויות ראויות, שתיהן מחייבות.

בין כך ובין כך פרשת עגלה ערופה מציבה בפני מנהיגי הציבור מבחן מוסרי חד - רק מנהיגים שדאגו לרווחת בני הקהילה ושקדו על הקמתה של מערכת אכיפת חוק אפקטיבית, המרתיעה עבריינים בכוח מלבצע עבירות, הם אלו שיוכלו לרחוץ בניקיון כפיהם ולהצהיר ביושר: "ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו".

בפרשת עגלה ערופה החותמת את פרשת שופטים, מתואר מקרה שנמצא הרוג מחוץ לעיר וזהות רוצחו אינה ידועה. על פי דין זה, הזקנים והשופטים של הערים הקרובות למקום הימצא החלל, צריכים לצאת ולמדוד את המרחק ממקום נפילתו אל כל אחת מעריהם. זקני העיר הסמוכה ביותר למקום החלל מתחייבים לכפר על מותו. טקס הכפרה כרוך בנטילת עגלה צעירה אל נחל קרוב ועריפת ראשה שם. לאחר עריפת ראש העגלה רוחצים הזקנים והשופטים את ידיהם ונשבעים: "ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו".

דין זה מעלה מיידית את השאלה: מדוע צריכים מנהיגי העם - זקני העיר - להישבע שהם לא שפכו את הדם? האומנם יש מי שמעלה על הדעת שידם של מנהיגי העם הייתה ברצח? שאלה זו כבר שאלה התנאים: "וכי על לבנו עלתה שבת דין שופכין דמים?" נוסח התשובה על שאלה זו שנוי במחלוקת בין חכמי בבל, כמובא בתלמוד הבבלי, לחכמי ארץ ישראל, כמובא בתלמוד הירושלמי.

בתלמוד הבבלי התשובה היא: "אלא לא בא לדינו ופטרנוהו בלא מזונות ולא ראינוהו והנחנוהו בלא לווייה" - בלשון חז"ל, לווייה פירושה המצווה ללוות את האורח אל שער העיר כדי להבטיח שיצא בשלום. לפי פירוש זה, תוכן שבועת הזקנים נוגע לנרצח, ומשמעותה היא שהזקנים מצהירים שלא ייתכן שלעירם הגיע אורח זר, ומשום שלא זכה להכנסת אורחים נאותה, נאלץ לחפש לא את מחייתו מחוץ לעיר, ובשל כך נהרג בידי מרצחים.

לעומת זאת, בתלמוד הירושלמי נוסח התשובה הוא: "שלא בא על ידינו ופטרנוהו ולא הרגנוהו, ולא ראינוהו והנחנוהו ועמעמנו על דינו". לפי נוסח זה, שבועת הזקנים נוגעת לרוצח, ומשמעותה היא שלא קרה שבעירים או בסביבותיה הסתובב רוצח, עבריין מועד, והזקנים לא נקטו את ההליכים המתחייבים להביאו לדין צדק, ובכך למנוע ממנו לפגוע באנשים נוספים.

שבועת הזקנים היא מופת של אחריות מיניסטריאלית - אף שאין הם נחשדים בפשע, הם מקבלים על עצמם אחריות לנעשה בתחום